INSON HAYOTINI BOYITISHDA BAG‘RIKENGLIKNING O‘RNI

Aytbayeva Gulchexra Yermekbayevna
Guliston davlat pedagogika instituti O‘zbek tili va tillarni o‘qitish kafedrasi dotsenti

Annotatsiya. Mazkur maqolada tolerantlik haqida tushuncha, tolarantlikning internatsionalizm bilan bog‘likligi va bag‘rikenglikni bola tarbiysidan boshlash kerakligi haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: bag‘rikenglik tarbiyasi, sabr-toqatlilik, tolerantlik paradoksi, qadriyatlar, bag‘rikenglik deklaratsiyasi, tolerantlik tamoyillari, demokratik pozitsiyala, tolerantlik, internatsionalizm.

Tolerantlik – o‘zgalarning turmush tarzi, xulq-atvori, odatlari, his-tuyg‘ulari, fikr-mulohazalari, g‘oyalari va e’tiqodlariga nisbatan toqatli bo‘lish [8]. Tolerantlikning ildizlari qadimgi falsafiy oqimlardan boshlanadi. Masalan, Yunon faylasuflari tenglik va adolat haqida ko‘p yozgan. Bu g‘oyalar keyinchalik Yevropa ma’rifat-parvarlik davrida rivojlangan.Tolerantlik har bir insonning shaxsiy erkinligini hurmat qilishga asoslanadi. Bu jamiyatda tinchlik va barqarorlikni ta’minlash uchun muhimdir. Falsafiy nuqtai nazardan, u o‘zaro tushunish va hurmatga asoslanadi.

Bugungi kunda tolerantlik inson huquqlari va tenglik tamoyillari bilan chambarchas bog‘liq. Bu tamoyillar BMTning Umumjahon inson huquqlari deklaratsiyasida ham o‘z aksini topgan. Tolerantlik falsafasi global muammolarni hal qilishda asosiy rol o‘ynaydi [9].

O‘zbekiston kabi ko‘pmillatli davlatda tolerantlik alohida muhim ahamiyatga ega. Turli xil dinlar va madaniyatlar bir joyda uyg‘un yashaydi. Tolerantlik bu uyg‘unlikni ta’minlashning asosiy omilidir.

Bag‘rikenglikni insonning boshqa odamlarga bo‘lgan munosabatining ko‘rinishlaridan biri sifatida anglash, tarbiya bu munosabatni salbiy bo‘lsa ham o‘zgar-tirmasligi mumkin: bizning bolani o‘z qarashlarini o‘zgartirishga, fikrlashga majburlashga haqqimiz yo‘q. Gap shundaki, u ilgari tanimagan narsani tan olishi, ilgari sevmagan narsasini sevib qolishini tan olishi mumkin. U ham o‘z munosa-batiga ega. Bunda gap boshqacha va murakkabroq – bag‘rikenglik o‘z subyekti va obyektini birgalikda yashash holati bilan ta‘minlashi mumkin va kerak; bag‘ri-kenglik tarbiyasi bolaga ushbu vaziyatga adekvat yordam berish uchun mo‘ljal-langan. [3; 108–111]

Bag‘rikenglik, yuqirida qayd etkanimizdek, birinchi navbatda, sabr-toqatlilikni anglatadi. Shaxsiy imtiyozlardan qat’i nazar, boshqalarning qarashlariga, qiziqishlariga bag‘rikeng bo‘lishdir. Terminologiyaga murojaat qiladigan bo‘lsak, “bag‘rikenglik” so‘zi lotinchadan olingan bo‘lib, “tolerantia”, ya’ni “sabr-toqat” ma’nosini anglatadi [11] va insonlarning o‘zaro munosabatlarida muhim rol o‘ynab, boshqalar bilan fikr almashish, murosaga erishish va tinchlikni saqlashda asosiy omil sifatida ko‘riladi [10].

Tolerantlikning asosi va uning dinamikasining mumkin bo‘lgan maydoni, birinchi navbatda, shaxsning tajribasida yotadi va ishlaydi. Demak, bag‘rikenglik tarbiyasi – bu pedagogik nuqtai nazardan, bag‘rikenglikning ijobiy tajribasini maqsadli tashkil etish, ya’ni

boshqalarning nazarida ular qanday bo‘lishidan qat’i nazar, ular bilan o‘zaro munosabatni talab qiladigan shart-sharoitlarni maqsadli ravishda yaratishdir.

Zamonaviy dunyo o‘zini namoyon qilish uchun ko‘plab imkoniyatlarni taqdim etsada, uning shaxsiyatini namoyon etishga hurmat bilan munosabatda bo‘lish muammosi ochiqligicha qolmoqda. Shuni aytib o‘tish joyizki, haddan tashqari bag‘rikenglik – tolerantlik paradoksi deb ataladigan narsaga olib kelishi mumkin. Bu shuni anglatadiki, haddan tashqari bag‘rikenglik uning butunlay yo‘q bo‘lib ketishiga olib kelishi mumkin, chunki murosasizlikka nisbatan bag‘rikenglik munosabati ikkinchisining tarqalishiga olib keladi. Shuning uchun, bag‘rikeng jamiyat murosasizlikka toqat qilmasligi kerak. Ushbu paradoks 1945-yilda Karl Popper tomonidan bildirilgan [6]. Bundan tashqari, haddan tashqari bag‘rikenglik bolalarga ham ta’sir qilishi mumkin: ruxsat berish, har qanday noto‘g‘ri xatti-harakatlarning kechirilishi bolada tegishli munosabatni shakllantiradi. Qiyinchilik-lardan qochish va erkalash ularni hal qilishdan ko‘ra ko‘proq muammolarni keltirib chiqaradi, shuning uchun hayotning boshqalarga nisbatan bag‘rikenglik munosabati, vaziyatni aniq ko‘rish, shuningdek, nima foyda va nima zarar keltirishini tushunish kabi jihatlari nihoyatda muhimdir. Shuni esda tutish kerakki, hamma narsa me’yorida yaxshi [7].

Amaliyotsiz nazariya ko‘p natija bermasligini hammamiz bilamiz. Qanday qilib o‘zingizni axloqiy jihatdan tarbiyalash va atrofingizga ham toqat qilishingiz kerak? Avvalo, dunyodagi biron bir odam kimningdir qarashlari va manfaatlariga mos kelmasligi kerakligini qabul qilish kerak. Odamlar boshqalardan terining rangi, musiqiy didi va boshqalari bo‘ladi, ammo bu ularni umuman yomonlashtirmaydi. O‘rnatilgan va shakllangan dunyoqarashga ega bo‘lgan kattalar uchun boshqalarga bo‘lgan munosabatini o‘zgartirish bola yoki o‘spiringa qaraganda qiyinroq. Har qanday uy poydevordan boshlanganidek, tarbiya ham bolalikdan boshlanadi. Boshqalarga hurmat tuyg‘ularini uyg‘otish, ularning shaxsiy hayotiga bo‘lgan huquqlarini tan olish bolalik davrida o‘rnatilishi kerak. Bundan tashqari, bunga nafaqat ota-onalar, balki oiladan tashqarida o‘quvchi uchun murabbiy bo‘lgan o‘qituvchi ham jalb qilinishi kerak.

Shunday qilib, bag‘rikenglik – bu har bir inson individual va shaxsiy mustaqil hayot kechirish huquqiga ega ekanligini aniq tushunishga asoslangan boshqa odamlarning qadriyatlariga nisbatan bag‘rikeng, hurmatli munosabatdir.

Yuqorida aytib o‘tkanimizdek, lotinchda tolerantlik atamasi sabr-toqatni anglatadi dedik, ammo bu tushunchaning ma’nosi ancha kengroq. 185 mamlakat tomonidan qabul qilingan YUNESKOning bag‘rikenglik deklaratsiyasida [1] ushbu tushuncha turli millat, madaniyat, din vakillari huquqlarini hurmat qilish, insonning individualligini namoyon etish va ifoda etish shakllari va usullarini ularning xilma-xilligida qabul qilish sifatida namoyon bo‘ladi. Bag‘rikenglik zamonaviy ko‘p o‘lchovli dunyoda hayot normasi bo‘lib, shaxs va jamiyatning barqarorligini belgilaydi. Tolerantlik tamoyillarining buzilishi mojarolar, urushlar, sivilizatsiya-ning yo‘q qilinishiga olib keladi. Boshqacha qilib aytganda, bu nafaqat etnik, madaniy, diniy yoki boshqa xususiyatlarga ko‘ra bizdan farq qiladigan odamga toqat qilish, balki uning shaxsiyatining o‘ziga xosligini tan olish qobiliyatidir.

Shu bilan bir qatorda, bag‘rikenglik – bu bir-biriga o‘xshamaydigan odamlar bilan o‘zaro tushunish san’ati. Tushunish, boshqasining pozitsiyasini egallash qobiliyati odamni bag‘rikeng qiladi. Odamlar va odamlar bilan munosabatlar inson hayotining mohiyatidir. Ushbu munosabatlar orqali biz dunyoni va o‘zimizni bilib olamiz, ular bizning shaxsiyatimizni shakllantirishga xizmat qiladi. Bag‘rikenglik boshqalar bilan yashash qobiliyatini rivojlantiradi, shoshilinch hukm chiqarmasdan, subyektiv baho bermasdan ularning boshqacha bo‘lish huquqini qabul qiladi. Bag‘rikeng odam o‘zini boshqarish qobiliyatiga ega, stereotiplardan qochadi, turli xil qarashlar va fikrlarni tan oladi, demokratik

pozitsiyalarda turadi. Ushbu sifatdan mahrum bo‘lgan odam, qoida tariqasida, boshqalarni qoralashga va rad etishga moyil bo‘lib, o‘z kamchiliklarini sezmaydi, dunyodagi hamma narsani qora va oqga, odamlarni yaxshi va yomonga ajratadi, avtoritarizmga intiladi.

Tolerantlik internatsionalizm tushunchasi bilan ham chambarchash bog‘liqdir. Internatsionalizm, ya’ni baynalmilalchilik (*lotincha inter – aro, natio – xalq*) – turli millat, irqdagi kishilarning xalqaro birdamligini ifoda etadigan tushuncha. Internatsionalizm tarixiy taraqqiyotning ma’lum bosqichida, millatlarning kelib chiqishi va millatlararo munosabatlar natijasida muomalaga kiritilgan tushunchadir. Internatsionalizmning tub mohiyatini insonparvarlik, tolerantlik g‘oyalari, xalqaro hamdo‘stlik, birdamlik, hamjihatlik kabi umuminsoniy tamoyillar tashkil qiladi. Internatsionalizmni burjua davlatlarining kelib chiqishi bilan bog‘liq holda izohlash masalaga noto‘g‘ri yondashish demakdir. Tarix saboqlariga ko‘ra, xalqaro ham-do‘stlik va hamkorlik tamoyillari jahon xalqlarining turmush tarzida hamisha mavjud bo‘lgan. Internatsionalizm g‘oyasi Aflotun, Arastu, Forobiy, Ibn Sino, Nizomiy, Navoiy, Abay va boshqa allomalarning asarlarida atroflicha bayon etilgan. Internatsionalizm tushunchasini sinfiy, siyosiy va mafkuraviy jihatdan ta’riflash uning umuminsoniy mohiyatini soxtalashtirishga sabab bo‘ladi. Internatsionalizm g‘oyalari va tamoyillarining uzluksiz rivojlanib borishi umuminsoniy demokratik qadriyatlar ta’sirining kuchayishi, jahonda xalqaro tolerantlikning barqarorligi bilan bog‘liqdir. Bugungi kunda yurtimizda 130 dan ziyod millat va elat vakillarining o‘zaro ahil, tinch-totuv yashab kelayotgani, Vatan va mamlakatning gullab-yashnashi uchun bir yoqadan bosh chiqarib mehnat qilayotgani internat-sionalizmning amaldagi haqiqiy ifodasidir [5].

Demak, bag‘rikenglik inson hayotini boyitadi, chunki boshqa odamlarga samimiy qiziqish, ularni tushunish istagi dunyoqarashni kengaytiradi, dunyoni barcha ko‘rinishlarida bilish istagini rivojlantiradi, bebaho hayotiy tajribani to‘playdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bag‘rikenglik tamoyillari Deklaratsiyasi: YUNESKO bosh konferensiyasi-ning 28 sessiyasida qabul qilingan (1995 y. 16 noyabr, Parij) //Nashr uchun mas’ullar: A.Saidov, K.Jo‘rayev. –T.: YUNESKO, 1999. –15 b.

2. Burxanova G. O‘quvchilar siyosiy madaniyati va tolerantlik: “Milliy istiqlol g‘oyasi: millatlararo totuvlik va dinlararo bag‘rikenglikni o‘quvchi va talaba o‘quvchilar dunyoqarashini shakllantirishdagi roli” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. 26–27 may. – Samarqand, 2006.

3. Dehqonboyev M. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tolerantlikni shakllanti-rishning metodlari, shakllari vavositalari. Ilm fan yangiliklari konferensiyasi. – Andijon, 2024, 30-sentabr. 108–111 bet.

4. Jabborov Sh. Millatimiz bag‘rikengligi ko‘zgusi.//Xalq so‘zi. 2006. 9-avgust